

Zârî'nin Mânzûme-i Şemâil-i Şerîf'inde Hz. Peygamber'in Ahlâkı

HAKAN TEMİR*
MUHAMMED KARACA**

THE MORALITY OF THE
HOLY PROPHET IN ZARİ'S
MANZUMAH SHAMAIL
SHARIF

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 26 Kasım 2020 / Date Received: 26 November 2020
Kabul Tarihi: 28 Aralık 2020 / Date Accepted: 28 December 2020

ÖZET

İnsanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in hayatı bir merak konusu olduğundan hayatının her karesi manzum ve mensur eserlerde incelenmiştir. Kafiye sözler sıradan konuşmalara nazaran daha etkili, akıcı, ezberlemesi kolay ve özlü olduklarından onun hayatı bu sanatlı sözlerle bir hayli işlenmiştir. Zira milletler, çoğu zaman, kültürel miraslarını atalarından şiir ile devralıp sonraki nesillere aktarmışlardır. Şiir, yeri geldiğinde kılıçtan daha keskin ve etkilidir. Şiirin etkisinin farkında olan Müslüman şairler, Hz. Peygamber'in huy, tabiat ve ahlâkını bildirmek için "Şemâil" adı verilen bir tür geliştirmişlerdir. İşte burada incelenmesi yapılacak olan Zârî'nin *Şemâil-i Şerîf*'i de benzer gayretin neticesinde oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'i layıkıyla tanıtmayı gaye edinen Zârî, onun ahlâkını farklı yönleriyle doksan üç beyitte anlatmaya gayret etmiştir. Bu çalışmada Zârî'nin kaleminden çıkan beyitler incelenerek onun dikkat çektiği yönler tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Ahlâk,
Şiir, Hilye, Şemâil, Zârî.

ABSTRACT

Since the life of holy Prophet, who was sent as a mercy to all humanity, is a subject of curiosity and need, every frame of his life has been investigated and the aspects identified have been examined through the works of verse or prose. Since rhyming words are more effective, fluent, easy to memorize and concise than ordinary speech, his life is also engraved with this elocution. Because nations often inherited their cultural heritage with poetry and transferred them to the next generations with poetry. The pen (The poetry) is mightier than the sword when it comes to it. Muslim poets, aware of the effect of poetry, developed a species called "Shamail" to attest the prophet's habits, nature and morality. It was formed as a Rasûl of the effort similar to Zârî's Shamâil-i Sharif, which will be examined in this study. Zârî, aiming to introduce the Prophet to the people properly, tried to explain his morality in ninety-three couplets. In this study, the aspects that the author draws attention will be analyzed by examining the couplets from Zari's pen.

Keywords: Sirah, Morality, Poetry, Hilyah, Shamail, Zari.

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, h.temir@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-4142-6310

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, krcmhmm10@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1973-902X

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in en güzel örnek (üsve-i hasane) olarak gösterip, "sen yüce bir ahlâk üzeresin"^[1] şeklinde ahlâkını övdüğü Hz. Peygamber, bu konuda numune-i imtisaldir. Hz. Âişe'nin de belirttiği üzere onun ahlâkı Kur'an'dı. Ahlâkî güzelliğiyle dikkatleri üzerine çeken Hz. Peygamber'in bu yönü İslâm tarihi kaynaklarında, hadis metinlerinde, kırk hadis çalışmalarında ve edebiyatta işlenmiştir. Hatipler, şairler ve söz üstatları onu en güzel şekilde ifade etmenin telaşına düşmüşlerdir. Bahse konu gayretlerden birisi de Zârî'ye aittir. Hz. Peygamber'in huy, ahlâk, seciye ve karakterini özlü bir şekilde ifade etmek niyetiyle Şemâil veya bir görüşe göre hilye tarzında bir eser kaleme almıştır.

Türk İslâm Edebiyatı alanında adı çok fazla ön plana çıkmayan Zârî'nin *Şemâil-i Şerîf'i* Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda korunup, 41 varaktan oluşmaktadır. El yazması nüsha 200x140 - 163x73 mm. ebatlarındadır ve her bir sahife 21 satırdan ibarettir. Osmanlı edebiyatına ait olan bu eserin sırtı koyu kahverengi olup, kapakları kâğıt kaplı ve mukavva bir cilt içerisindedir. Söz başları kırmızı, yapraklar rutubet lekeli. Eserin genel görünümü ekli listede yer almaktadır.

İsminden anlaşılacağı üzere eser, Türk İslâm Edebiyatı içerisinde Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlâkî özelliklerini ifade eden "şemâil"^[2] türünden bir çalışmadır. Ancak şairin satır aralarında yaptığı yönlendirmelere bakıldığında çalışmanın Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini konu edinen "hilye"^[3]

[1] Kalem, 68/4.

[2] Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010): 38/497-500.

[3] Bkz. M. İsmet Uzun, "Hilye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998): 18/47-51; Mehtap Erdoğan, "Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler", (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2011).

türünü içerdiği de gözlerden kaçmaz. Kimi kaynaklarda hilye ve şemâil terim olarak birbirine yakın ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılırsalar da aralarında ciddi farklar vardır. Çünkü şemâil daha kapsamlı hilyeler ise daha sınırlı alana yoğunlaşan çalışmalardır. Bu ayrımla birlikte Hz. Peygamber'in övülen ahlâkı hem şemâil hem de hilyelerin konusu olduğundan incelenmekte olan beyitlerin her iki türün de konusu olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Eserin genelinde Hz. Peygamber'in ahlâkı yer yer işlenmekle birlikte "Rasûlullah'ın (sas) Ahlâkı" başlığı altında daha özel bir anlatımla ele alınmıştır. Tamamı 93 beyitten ibaret olan bu mısralarda Hz. Peygamber'in ahlâkı nasıl ve ne şekilde tanıtıldı, şair hangi noktalar üzerine yoğunlaştı ve bu ifadelerin İslâm tarihindeki karşılıkları nelerdir şeklindeki sorulara cevap bulunmalıdır. Beyitler mevcut halleriyle bir merak konusu olduğundan bu çalışmada bahse konu sorulara yanıt aramaya çalışacağız.

1. Zârî'nin Hayatı

Ankara Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz A 3084/2 no ile 44b-85b varaklar arasında) yazma eser olarak bulunan *Manzûme-i Şemâil-i Şerîf*'inin yazarı Zârî isimli veya mahlaslı bir kimsedir.^[4] Lakin eserin mukaddimesinde, sonucunda veya literatürdeki karşılığı olan ferağ kaydında yazara dair bir açıklama yapılmamasından onun kim olduğu tespit edilememiştir. Aynı şekilde eserin herhangi bir yerinde yazılış tarihine dair bir verinin olmaması da müellif ve dönemini belirlemeyi imkânsız hale getirmektedir. Bu eksikliği tamamlamak için Türk İslâm Edebiyatı'ndaki Zârî mahlaslı şairler araştırıldığında benzer mahlası kullanan en az on kadar şairle karşılaşılır ve bunlardan hangisinin müellifimiz olduğunu kararlaştırmak zordur. Ancak eserin Osmanlıca olmasından ve Osmanlı Devletinde Zârî mahlaslı şairlerin yaşadıkları dönemlerin 15 ve 17. yüzyıl ile sınırlı olmasından hareketle şairimizin bu dönemde yaşayan ehl-i ilimden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

2. Zârî'nin Hz. Peygamber'in Ahlâkını Bildiren Beyitleri

Hız. Peygamber'in beşerî ve nebevî özelliklerini anlatmak üzere eserini kaleme alan Zârî, yaşadığı dönemdeki kitap telif sistemine uygun olarak eserini yazmıştır. Bu yüzden hâlâ el yazması halinde bulunan müellif nüshasında içindekiler, fihrist, madde veya beyit numaralandırması yapılmadığından aranan bilgiyi bulmak zordur. Eserin yazılan döneme münhasır olduğunu

[4] Eser'in el yazma nüshası Milli Kütüphane envanterinde bulunup, kütüphanenin araştırmacılara sunduğu online erişim kolaylığıyla internet ortamında üye kaydıyla temini mümkündür. Eserin tamamına ulaşmak için bkz. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/332662?SearchType=1>

da dikkate alarak “Hz. Peygamber’in Ahlâkı/Bimâca’e fi huluk-i Rasûlullah” başlığı altına bulunan 93 beyti orijinalinde olduğu gibi [Transkripsiyonlu hali ektedir] değil de numaralandırarak vermenin takip açısından kolay olacağı fikri bizde hâsıl oldu. Bu nedenle ilgili başlıktaki beyitleri aritmetik bir sıralamaya tabi tuttuktan sonra beyitleri konu bütünlüğü içerisinde birer, ikişer, üçer, dörder ve beşer olmak üzere kendi bağlamalarında sınıflandırdık. Diğer bir ifadeyle beyitleri konu bütünlüğünü bozmadan gruplara ayırıp inceledik. Böylelikle şiirlerin tarihî rivayetler ve hadislerle şerh edilmesi kolaylaşacağı gibi okuyucunun rahat bir şekilde şiirleri incelemesine imkân sağlayacağı düşünüldü.

2.1. Beyitlerin Transkripsiyonlu Halleri

Kur’an-ı Kerîm’de “Allah, peygamberliği vereceği kimseyi daha iyi bilir.”^[5] âyetinde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ nübüvveti seçtiği kullarına bahşetmiştir. “Ey Muhammed! Sen yüce bir ahlâk üzeresin.”^[6] âyetiyle ise ahlâkı övülen son nebinin güzel ahlâkı nübüvvetinin bir sebebi kabul edilir ve aynı zamanda peygamberliğinin delili olarak kabul edilir. Kur’an tarafından ahlâkı övülen Hz. Peygamber “Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.”^[7] diyerek güzel ahlâkı tamamlamayı bir vazife olarak üstlendiğini bildirmiştir. Onun her hali ve tavrı onu yakından veya uzaktan tanıyan herkesin dikkatini çektiğinden sahâbe şahit olduğu halleri bildirmek istemiştir. Zira Berâ b. Âzib’in ifade ettiği üzere “Rasûlullah (sas) hem huy bakımından hem de beden bakımından insanların en güzeli idi.”^[8] Ashâbın başlatmış olduğu bu gelenek son Peygamberi örnek almaya devam eden ehl-i ilim tarafından devam ettirilmiş ve bu konuda oldukça hacimli eserler meydana getirilmiştir. Bunlardan bir tanesi de aşağıda Zârî’nin kaleme aldığı “Hz. Peygamber’in Ahlâkı” başlığı altında aruz vezninde yazdığı şu beyitlerdir:

[5] En’âm, 6/124.

[6] Kalem, 68/1-4. Yüce Allah’ın ahlâkı için bkz. Ali Akpınar, “Allah’ın Ahlâkı ile Ahlâklanmak”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2001): 65.

[7] Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî, *el-Câmi fi’l-ğadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin, (Riyâd: Dâru’lbnü’l-Cevziyye, 1416/1995), 1/592.

[8] Müslim, “Fedâil”, 25.

1. *Hârice söyledi bir nev'e haber,
Bir nefer girüp atama didiler.*
2. *Hâzretiñ bize di ahvâlınden,
Daħi ef'âl-i vehm aqvâlınden.*
3. *Didi nice demek olur hâlîni
Ancak olur diye ben icmâlini.*
4. *Ben anıñ cârı idim menzilde,
Aña vahiy olacaķ ol hal de.*
5. *Da 'vet iderdi yazardım ben añı,
Nereye yazdımsa cânlar cânı.*
6. *Meclisinde ger añılsa dünya,
Söyleşürdi olurdu hem-pâ.*
7. *Ahîret söyleşinseydi eger,
Aña lâyıķ olanı eylerdi semer.*
8. *Eklü şürb söyleye ger anda lisân
Nef'ü zarrından iderlerdi beyân*
9. *Bu size söyledigimden yârân
Sâ'ir-i ahvâlini ilk iz'ân*
10. *Bir haberde didi 'Amr İbnü'l-'Āş
Hulkını aña nice hâşü'l-hâş*
11. *Bir kese olsa muşâhibi hâzret
Eyler anıñla o güne ülfet*
12. *Şerrü'n-nâs olsa da ol şahış eger
Yüzünü vü sözüni ol server*
13. *Eger tevcih ile ikrâm eyler
Bir haķîri nice a'zâm eyler*
14. *Bir gün iķbâline ğâyet kandum
Kendümi hayr şaħâbe şandum*
15. *Didim ey bâ 'iş halk-ı mevħüd
Saña ben mi yed 'atıķ mi mevdüd*
16. *Ebu Bekir sevgilüdür didi Resül
Anı işitdim vü kıldım maķbül*
17. *Şordum 'Ömer ile hem Oşmân'dan
Didi sevgilüdür anlar senden*
18. *Hâķ cevâbın işidüb itdim edeb
Ğayr şormaĝa ol oldu sebab*
19. *Hem Enes didi Resüllahiñ
'Aşr-ı sâl kolluĝun itdim anıñ*
20. *Baña of dimedi bir gün hâzret
İtmedi bir kez işimden nefret*
21. *İt düĝüme didi anı itme
İt didi daħi itme düĝüme*
22. *Hulkda cümleden ol aħsen idi
Her birden elleri hem eyleyen idi*
23. *Hem faħûrlarda derinden atıb
Kokmadım didi o şaf-ı meşreb*
24. *Hem Enes didi ki bir gün hâzret
Otururken biri geldi didi hâzret*
25. *Eşeri vardı vechinde anıñ
Baķmadı yüzine çün ol cânıñ*
26. *Gidicek otur ne didi Resül
Seviñüz böyle işi itmesün ol*
27. *Didi 'Āişe anıñ vasfında
Fuħş bulunmadı hergis anda*
28. *Ref' şavt itmezidi fi'l-sevâķ
Su' söyle hem itmezdi viřâķ*
29. *'Afvla dâ'im olurdu 'âmil
Kâmiliñ her işi olur kâmil*
30. *Hem didi 'Āişe her kez hâzret
El ile itmedi ferde darabet*
31. *Emre ola o ferd yâ hâdim
Darbına olmadı anıñ 'âzim*
32. *İllâ eylese cihâd-ı peyĝamber
Güci yetdikçe o derdi server*
33. *Hem didi 'Āişe ben Hâzretten
Görmedim ki ola o zü-himmetten*
34. *İntikâm almaĝa ola 'âzim
Kimseden illâ ola dâ'im*

35. *Mürtekeb ola harāmı ol merd*
Ḥazret olurdu atıñ başına derd
36. *Ger muḥayyer ola beyne 'l-ketfeyn*
Eyser üzere idi fahrü's-şakaleyn
37. *Meger eyserde bulna mâtem*
İhtiyâr 'usrâ iderdi ol dem
38. *Yine 'Âişe didi bir gün ben*
Evde ḥazretle oturur iken
39. *Bir ricl istedi ḥazrete göre*
Aña didi bi'se İbnü'l-Âşîre
40. *Gerçek ḥazret anıñla itdi kelām*
Lîn ile şoḥbetini itdi tamām
41. *Çıkıcaḡ aña didim ey server*
Zemm idüb soñra bulına ne ḥaber
42. *Didi yâ 'Âişe şerrü'n-nāsıñ*
Terkini itdiler ol vesvāsıñ
43. *İttiḳā itmekçün şerrinden*
Geçdiler cümle anıñ ḥayrından
44. *Hem Ḥüseyn didi su'âl itdim ben*
...Ceddimiñ o şafından
45. *Dâim el-bişr idi didi 'Âkib*
Sehlül Ḥalk ü leyne'l-cānib
46. *Daḡi fazz galiz vehm şahḥāb*
Daḡi faḥḥāş ü meşşā'vü 'ayyāb
47. *Deḡil idi o ceyb-i ḥelāḡ*
Gözüñ ac aña vü 'ibretle baḡ
48. *Ḳavl ü fi'li deḡil müsteḥsin*
Terk iderdi anı o ḥuluḡ-ı Ḥasen
49. *Ġayra virmezdi hem andan ba's*
Mucib olmazdı olmasa da ba's
50. *Kendüde yoḡdı bu üç ma'ni*
Ya'ni ikbā vü mirā ya'ni
51. *Bu üçüñ terkiñi emr eyler idi*
Ġayriye hem zararın söyler idi
52. *Yüzine ki kimseyi zemm itmezdi*
Ġıybetinde 'aybını itmez idi
53. *Bir kesiñ sırrından açmazdı Ḥaber*
Ḥayr olma anı dimekle de meger
54. *Söylese baş eger idi cülesā*
Mürġ-var başları üzre güyā
55. *Sözi ḡat' eyleyecek anda Resül*
Söylesürdi bulunan ehl-i ḡabül
56. *Birisi söze şer ü 'ay itdüġi dem*
Sem' olurlar idi daḡi ikem
57. *Dıḡk iderlerse Resül anlarla*
Mütebessim idi yāranlarla
58. *Ger ide cümle ta'accüb yekser*
Müte'accib olur idi server
59. *Bir ġarīb gelse Resül ḥazretine*
Şabr iderdi o kesiñ cefvetine
60. *Bulsalar idi 'izzet-i aşḥāb*
Getürürlerdi Resüle aḥbāb
61. *Belki bu ola sebep ḥazretten*
İstimā'ı eyleye vüz ḡikmetten
62. *Dir idi cümle ol kân-ı seḥā*
İhtiyāçlı bulucaḡ ilk 'atā
63. *Hem ḡabül itmez idi medḡ ü şenā*
Ḥaḡ ile ola meger ol ġiryā
64. *Bir kesiñ sözüni ḡat' itmez idi*
Söz arasında ḡurub ġitmez idi
65. *Meger eyleye tecāvüz ḡadden*
Ye 'udül eyleye herkez ḡaḡdan
66. *Ḳaḡ' iderdi sözüni nehy itmekle*
Yā o yerden ḡuruben ġitmekle

67. Didi 'Abdullahıñ oğlu Cābir
Üstünlüdükte nebi-yi hāşir
68. Heme 'ömründe dimedi hiç lā
İşidilmedi dilinden lā lā
69. Varsa virtür idi mes'ülen
Va'd iderdi yoğ ise ma'mülen
70. Bir Haberde didi İbn-i 'Abbās
Ecved-ün nās idi hayr'ün-nās
71. Yetemā şehir-i şiyāmda o Resül
Katī ecved olur idi didi ol
72. Ramazānda gelür idi CebraİL
Hāzret aña okur idi tenzil
73. Cebrīle olsa mülākī hāzret
İderdi kereminde keşret
74. Hem Enes didi Resül-u emcad
Dimedi bu bize lāzım fi'l ğad
75. İtmedi nefsi için hic bir şeyin
Add hār-ı yārına ol 'abd-i ilahin
76. Hem 'Ömer didi Resülullaha
Bir ricl geldi şey'in-lillaha
77. Didi vir baki Resüle bir şey'in
Resül aña didi mā-ındi şey'in
78. Līk al istediğün bu bulduқта
Vireyin ben şemenin geldikte
79. Dicek döndi 'Ömer didi aña
Kavleteyn idi çü lāzım saña
80. Didik anı daği kılmadı iş
- Dicek hāzrete geldi teşvīş
81. Bir ricl var idi anda hāzır anda
Didi vir korqmadı dinde sende
82. Münbasıt oldu anıñ sözinden
Hem zūhūr itdi Beşir yüzinden
83. Emr olunduğı idim ben i'tā
Didi Hāvf itmem andan aşlā
84. Bint-i Mu'aviz didiğim hāzrete ben
Bir řabaqla getürüb Hürmādan
85. Daği hem taze Hıyārla bile
Kodum öñüne hiçāb ile hebble
86. Bir avuc tolusu hülli vü zeheb
Virdi bāki o alıyyu'l-meşreb
87. Hem didi 'Aişe her anda Resül
Gelse bir hedıye iderdi řabül
88. Hāzrete olmuşdı bu mu'tād
Ye mesāvī ola andan ye ziyād
89. Hedıye getüreni iderdi tatyīb
Böyle olmuşdı mu'tād-ı ceyib
90. Hüsn-i hulķını Resüllahuñ
Anladıñsa o Ceybullahuñ
91. Sende anıñ hūyı ile hūylan
Unudılmaya bu cihānda söylen
92. Evimdesiñ ise yoğdur işiñ
Gözüñi sürmele rasūhla qaşıñ
93. Aña uymaya neyle hebb bilesin
İş tamām oldu daği ne şalsın

2.2. Beyitlerin Sadeleştirilmiş Halleri ve Şerhi

Çalışmamızın bu bölümünde Zârî'nin Osmanlıca Türkçesi ile kaleme aldığı beyitler günümüz Türkçesine biraz uzak kaldığından ve beyitlerde anlatılan hadislerin izah edilmesiyle konunun daha iyi anlaşılacağı malum olduğundan beyitlerin sadeleştirilmiş ve şerh edilmiş halini vermeye çalıştık. Beyitlerin sadeleştirilmiş halleri ve şerhleri şöyledir:

1. *Hârice yeni bir haber söyledi, birisi gelip babama dediler ki:*
2. *"Bize Hazretin ahvalinden, işlerinden ve sözlerinden anlat!"*
3. *Dedi ki: Onun halini (uzundur, ancak ben) kısaca anlatayım.*
4. *Ben onun ev komşusu idim, ona vahiy geldiği anlarda.*
5. *Kendisine vahiy geleceği zaman beni davet ederdi, o canlar camı nereye yaz derse ben oraya yazardım.*

İlahî vahiy, Hz. Peygamber'e peyderpey indirilmiştir. Cebrâil aleyhisselam vasıtasıyla gelen her bir emir, müjde veya haber bazı aşamalardan geçerek kayıt altına alınmıştır ve Allah Râsulü kendisi okuma yazma bilmediğinden (Ümmî olduğundan) bu işi kâtipler üstlenmiştir.^[9]Bunlardan birisi de Bedir esirlerinin on kişiye okuma yazma öğretme seferberliğinden faydalanan Zeyd b. Sâbit'tir. İlk eğitimini esirlerden alan Hz. Zeyd, sahip olduğu meziyetleri İslâm adına kullanmış ve vahiy kâtipliği yapmıştır. Zârî'nin bu beyitlerinde zikrettiği Hârice, meşhur vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'in^[10] oğludur. Hatta oğlundan dolayı onun Ebû Hârice olarak da künyelendiği bilinmektedir. Babası gibi güvenilir bir hadis râvisi olan Hârice,^[11] ondan duyduklarını nakletmiştir.^[12]

Hârice b. Zeyd b. Sâbit'in babasından naklettiği haberler arasında Hz. Peygamber'in ahlâkını bildirir güzel bir söz bulunduğundan Zârî onun sözüyle şiirlerine başlamıştır. Hârice'nin bildirdiğine göre Zeyd b. Sabit'in yanına birkaç kişi gelerek: "Bize Rasûlullah'ın ahlâkını anlat!" dediklerinde o şöyle demiştir: "Ben onun komşusu idim, vahiy nazil olduğunda bana haber gönderir, ben de yanına gider, vahyi yazardım. Biz dünyadan bahsettiğimizde o da bizimle beraber dünyadan bahsedirdi. Biz ahiretten bahsettiğimizde

[9] Bkz. Önkal, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1986).

[10] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 5/201.

[11] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâl*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405), 4/240; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir, *es-S'iretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvahid, (Lübnân: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1976), 4/224.

[12] Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkar-Riyâd Zirikli (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/142.

da bizimle beraber ahiretten bahsederdi. Yiyecekten bahsettiğimizde o da bizimle beraber yiyecekten bahsederdi. İşte bütün bunları, onun ahlâkı olarak size anlatıyorum.”^[13]

Hârice'nin nakillerinden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'i sağ iken görüp tanıma fırsatını kaçıranlar, onun hal ve hareketlerini sahâbeye sormuşlardır. Bu soruların muhataplarından birisi de Zeyd b. Sâbit olmuştur. Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden on yedi sûreyi ezberleyip onun huzuruna getirilen Zeyd, kısa sürede Allah Rasûlü'nün (sas) takdirini kazanmış ve kabiliyetiyle vahiy kâtipliğine yükselmiştir. Onun peygamberle olan bu münasebetinin farkında olan sonraki nesiller kendisine Rasûlullah'ı sorduklarında o da güzel ahlâkını anlatmakla işe başlamıştır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat için sadece mucizeleri sıralamak yetmez. Onu anlamak için hissi ve ahlâkî durumuna bakmak da gerekir. Çünkü onun peygamberliğini ispatlayan bir başka delil de onun ahlâkı idi. Onun ahlâkî yaşantısı bir nevi görevinin doğruluğuna ispat için bir delil sayılmaktadır. Çünkü o doğumundan vefatına kadar herkesin dilinde güvenilir, ahlâklı, dürüst ve doğru bir şahsiyet olarak anılmıştır. Hz. Peygamber daha çocukluğundan itibaren kendisini ahlâkî ölçüde öncü ve örnek alınası bir şahsiyet olarak yetiştirmiş, bunun aksine bir durum yaşamamıştır.^[14]

6. *Meclisinde eğer dünyadan konuşulursa, o kişiyle arkadaş olup dünyadan konuşurdu.*

7. *Ahiretten söz edince de o kişinin durumuna göre anlayacağı şekilde anlatırdı.*

Hz. Peygamber dostluğu ve kardeşliği bir şeref bilirdi, karşısında bulunan insanlar ile hep sohbet içinde kalmayı ister ve bunun için hep hayırlı adımlar atardı.^[15] Zârî'nin de beyitte ifade ettiği husus budur. Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ vazifesini her koşulda ve her bireye yapmak için sarf ettiği gayret tartışılmaz bir gerçektir. Bir kişinin gayreti, fikri ve düşüncesi eğer dünyalık ise onu dışlamaz, sonraya ertelemesinin onun dünyalık derdini veya konuşmasını dinler, onun derdiyle dertlenirdi. Şayet konu dünyalık değil ise de yine aynı tavrı sergilerdi.^[16]

[13] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 6/42.

[14] Bkz. Ünal Kılıç, “Hz. Peygamber'in Ahlâkı ve Güzel Ahlâka Verdiği Önem”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2009): 79-97.

[15] Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ' u'l-esmâ' bimâli'r-resûl*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 2/206; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve vefâyâtü'l-meşâhiri'l-âlam*, thk. Beşar Avvar Mağruf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbî'l-İlmiyye, 2003), 1/458.

[16] el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 1/324.

8. *Yemek ve içmekten söz ederse, onların faydasını ve zararını açıklardı.*
9. *Size bu söylediklerimden hareketle diğer ahvalini anlayın.*

Allah Rasûlü'nün güzel ahlâkının göstergelerinden birisi de boş ve faydasız konuşmaması, insanların yararına olan şeyi tavsiye etmesidir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz yemek kültürü ve gıda tüketimi noktasında bilinçli davranma meselesidir. “Allah’ın size verdiği helal ve temiz yiyeceklerden yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından korkun.”^[17] âyetinden anlaşılacağı üzere insanlara yiyecek hususunda açık bir uyarı vardır. Nitekim yemek kültürü her toplumda çok önemli bir noktadadır. Yemeğin kişiye gerek itibar ve gerekse kültür açısından değer kattığı aşikârdır.

Hız. Peygamber yemek hususunda birçok noktaya değinmiştir. O gerek yemek başında gerekse yemek ortasında uyulması gereken ve yapılması güzel olan birçok davranış uygulamış ve sergilemiştir. Bunların en önemlisi ise Hız. Peygamber’in her yemek öncesi besmele ile başlanması gerektiğini ifade etmesidir.^[18] Yemek yerken bir yana yaslanarak veya uzanarak yemek yemeyi de uygun bulmayan Hız. Peygamber bunun sağlıklı olmayacağını bildirmiştir.^[19] Bunların yanında o hangi yemeğin nasıl yeneceğine dair de insanları bilgilendirmiştir. Özellikle et tarzı yiyeceklerde bıçak kullanımı yerine dişleri ile eti parçalamanın ve öyle yemenin hem sıhhat hem de sağlık açısından daha iyi olacağını bildirmiştir.^[20] Su içerken yine bazı hususları dikkat etmiştir. O suyu üç yudumda içmiştir.^[21] Bu yudumlar arasında da nefesini tazelemiştir. Yine yemek yedikten ve su içtikten sonra Allah’a hamdını eksik etmemiştir.

Zârî bu beytlerle dünya işlerinden ahiret işlerine kadar her konuda Allah Rasûlünün en güzel örnek olduğunu dile getirmekle işe başlamıştır. Böylelikle bundan sonra söyleyeceği sözlere bir girizgâh yapmıştır.

10. *Bir defasında Amr b. el-Âs “Onun ahlâkını en ince ayrıntılarıyla anlatayım” dedi.*
11. *Bir kişiyle konuşsa, onunla hemen ülfet ederdi.*
12. *O kişi insanların en şerlisi de olsa, onun yüzünü ve sözünü severdi.*

[17] Mâide, 5/88.

[18] Seyyid Mansur Ali Hâsif el Hüseyinî eş-Şâfiî, *et-Tâcu'l-Câmiu-li'l-Usûl fî ahadisi'r-Resûl*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Eser Neşriyat, 1992), 4/220-222; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Abdullah Durmuş (İstanbul: Polen Yayınları, 2008), 973.

[19] Buhârî, “Et’ime”, 13; Tirmizî, “Et’ime”, 28; İbn Mâce, “Et’ime”, 6.

[20] eş-Şâfiî, *et-Tâc*, 4/226.

[21] Tirmizî, “Eşribe”, 13.

Hız. Peygamber insanlara karşı hep güler yüzlü kalmaya çalışmış ve herkese karşı aynı tavrı sergilemeye gayret etmiştir.^[22] Sokaklarda bağırıp çağırmamış, kötü söz söylemekten uzak durmuştur. Kaba bir hareketle karşılaştağında, onu görmezden gelmiş, kimsenin ümidini kırmamıştır. Fazla konuşmayı ve kendisini ilgilendirmeyen işlere karışmayı hoş görmemiştir. Karşısındaki insanların mutlu olmalarıyla Hız. Peygamber de mutlu olmuş, onların hüznlenmeleriyle de hüznlenmiştir.^[23] Hız. Peygamber üstlenmiş olduğı peygamberlik görevi gereğı gün içinde birçok insanla muhatap oluyordu. Bazılarına tebliğ görevini yaparken bazılarına yeni gelen vahiyleri anlatıyordu. Haliyle ona düşmanlık besleyen kişilerin kırıcı sözlerine de muhatap olabiliyordu. Bunları büyük bir sabır ile dinliyor, karşılığında onları daha da sinirlendirecek veya onlar gibi kırıcı sözler kullanmıyordu. Zârî'nin ifade ettiğı gibi o, kendisine ne söylenirse söylensin hep sevgi temalı bir yaklaşımla cevap vermeye gayret ediyordu.

13. *Saygıyla ikramda bulunur, hakiri yüceltirdi.*

14. *Bir gün kendisiyle müşerref oldum. (Bana o kadar güzel davrandı ki) kendimi sahâbenin en hayırlısı hissettim.*

Hız. Peygamber nazarında hiç kimse hakir konumunda değildi. O muhatap aldığı her kişiyi esenlik üzere karşılar, selam alır selam verirdi. Birlik ve beraberlik şuurunda her davete icabet eder, onun yanına gelen herkese nasihatlerde bulunurdu. İhsan etmeyi çok seven Hız. Peygamber, hasta birisini gördüğü zaman mutlaka ziyaretine giderdi.^[24] Hız. Peygamber bu davranışlarıyla aslında karşısındaki kişinin değerli olduğunu ve kendi nazarında dikkate alınan bir kişi olduğunu göstermek istemiştir. O, meclisinde sohbet verdiği zaman yanına biri gelirse hemen bir yer açar ve onu da o meclisin içine dâhil ederdi. Onun yanında zengin, fakir, güçlü, zayıf ayrımı yoktu. O, kalbinde imanı olan herkesi eşit görür, onlara saygı gösterir ve hürmetle ikramda bulunurdu.

15. *Dedim (ki) Ey varlığın yaratılmasına sebep! Sen bu hakiri mi seviyorsun?*

16. *Rasûl dedi ki: "Ebû Bekir sevgilidir". Onu işittim ve hoşnut oldum.*

17. *Ömer ile Osmân'ı sordum; onları da senden fazla seviyorum, dedi.*

18. *(Bu) doğru cevabı işittim ve hayâ ettim. Başka şeyler soramadım.*

[22] Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398), 141. Ayrıca bkz. Mustafa Kılıç, "Hz. Peygamber'in Ahlâkında İnsan Sevgisi ve Merhamet", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed*, (2017): 1-11

[23] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/34.

[24] eş-Şâfiî, *et-Tâc*, 7/35.

Zorlu bir seferden dönen Amr b. el-Âs, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak yaşadıklarını anlatmış, yaptıklarıyla Hz. Peygamber'in sevgisine mazhar olduğunu fark ettiğinde, güven tazelemek adına, dünyada en çok sevdiği kişiyi sormuştur. Doğru sözlülüğüyle bilinen Hz. Peygamber ise Amr'ın sorusunu yanıtlayıp, onun beklediği cevabı veremese de kalbindekileri aynen aktarmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in övülen ahlâkının bir diğer yönü her zaman doğru sözlü olması ve muhatabına hakikati en güzel şekilde ifade etmesidir. Şüphesiz Hz. Peygamber için tüm sahâbeler sevgili konumundadır. Lâkin Hz. Ebû Bekir'in yeri farklıdır. Çünkü o Müslümanların ilklerindendi ve kara gün dostuydu.^[25] Mekke'nin zorlu günlerinde hep Hz. Peygamber'in yanında olmuş, yaptıklarını tasdik etmiş,^[26] mağarada yol arkadaşlığı etmiştir. İbn İshâk (ö.117/735), Ebû Bekir ile ilgili onun üstün ahlâklı olduğunu birçok yerde bildirmiştir.^[27] Bir defasında Hz. Peygamber minbere çıkmış ve sahâbelere hutbe irad etmeye başlamıştır. Sözü'nün ortalarında konuyu Hz. Ebû Bekir'e getirmiş ve onun sadık dostu ve sevgilisi olduğunu kanıtlayan şu hadis-i şerifi zikretmiştir: "Muhakkak ki arkadaşlığı hususunda da malî hususunda da insanların bana en çok ihsan edeni Ebû Bekir'dir."^[28] Hz. Peygamber nazarında Ebû Bekir (ra) sadık bir dost olduğu kadar, en çok sevilen arkadaşdır. Sonrasında Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe ile Hz. Ömer ve Hz. Osman İslâm adına yaptıkları fedakârlıkla Hz. Peygamber'in sevgi ve takdirlerini toplamışlardır. Hz. Peygamber ile birlikte olup, onun takdirini önceden toplayan kimseler arasında olmadığını fark eden Amr b. el-Âs, bir aşamadan sonra onun doğru sözlülüğünün neticelerini ve ahlâkının güzelliğini fark ederek en sevdiği kişileri sormaktan vazgeçmiştir.

19. Enes dedi ki: Ben Rasûlullah'a on yıl hizmet ettim.

20. O Hazret bana bir gün "of" demedi, yaptığımı da kötülemedi.

21. Yaptığım (yanlış) "öyle yapma" dedi. (Yapmam gerektiği halde yapmadığıma da) "yap" dedi.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde herkesin en kıymetli şeyini verdiğini gören Ümmü Süleym de oğlu Enes'i Allah Râsulünün hizmetine adamıştır.^[29] Hicretle birlikte Hz. Peygamber ile yolu kesişen Enes b. Mâ-

[25] Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Saka ve İbrahim Abyarî, 2. Baskı (Mısır: Şirketü Mustafa, 1375/1955), 1/249.

[26] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/398.

[27] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 139.

[28] Müslim, "Fadâilü's-Sahabe", 2.

[29] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/12; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/506; Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 351; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/37.

lik, on yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmet etmiş ve onun terbiyesinde büyümüştür.^[30] En çok hadis rivayet eden yedi sahâbeden biri olan Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in duasını almıştır. Yaptığı işlerden razı olan Hz. Peygamber ona şöyle dua etmiştir: “Ey Allah'ım! Bu çocuğun malını, evladını çoğalt ve ona verdiğin şeylerde onun için bereket ihsân eyle.”^[31] Hz. Peygamber'in kendisinden razı olduğu Enes de aynı şekilde on yıl boyunca evinde bir evlada gösterilecek sevgi ve saygıdan daha fazlasını gösteren Allah Râsulünden memnun olarak ayrılmıştır. On yıllık mazisinden dolayı insanlar Hz. Peygamber'i kendisine sorduklarında ilk önce onun güzel ahlâkını anlatarak işe başlamıştır. Yaptığı doğru veya eksik işleri kusurlu görmeyip, beğeni ile karşıladığını şöyle ifade etmiştir: “Onunla yolum kesiştikten itibaren ikamet zamanında ve yolculuk esnasında hizmetinde bulundum. Allah'a yemin ederim ki, yaptığım bir şey için bana ‘şunu şöyle yapsaydın!’ demediği gibi ‘neden bunu şöyle yapmadın?’ demedi.”^[32] Yine onun bildirdiğine göre Hz. Peygamber, yanında çalışan veya kendi işini gören kişilere asla sert mizaçlı konuşmazdı. O her zaman kişilerin durumuna göre hareket ederdi. Onlara sürekli merhametle davranır ve onları incitmek için çok dikkatli konuşurdu. Bu davranışı da Mâlik b. Huveyris'in nakliyle şöyle belirtilir: “Resûlullah merhametli ve yumuşak huyluydu.”^[33]

22. *Yaratılıştta (ahlâkında ve fiziğinde) herkesten güzeldi. Eli açık ve çalışkan idi.*

Allah Rasûlünün güzel ahlâkını anlatmada bu beytin yeri farklıdır. Hz. Peygamber'in ahlâkî özelliklerini ve davranışlarını konu edinen birçok hadis kitabının başlıca bölümlerini işte bu konu oluşturmaktadır. O, muhakkak ki insanların en hayırlısıdır ve yüce bir ahlâk üzere gönderilmiştir.^[34] Tavrı, davranışı ve yaşantıda insanların en ahlâklısı idi.^[35] İyi bir örnekti ve o kıyamet gününde bir mü'minin terazisinde iyi ahlâktan daha ağır bir şeyin olmayacağını^[36] öğreten kimseydi. Hz. Peygamber'in fiziki özelliği de ahlâkî kadar güzeldi. O'nun fiziki özelliklerini merak eden ve bu özellikleri kayda alıp anlatmaya çalışanlar arasında Hind b. Ebû Hâle, Ümmü Ma'bed, Hz. Ali, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Berâ b. Âzib, Hz. Âişe gibi sahâbeler

[30] Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1/133; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/37, 42.

[31] Müslim, “Fadâilî's Sahabe”, 141.

[32] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/12.

[33] Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlâk*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 185-186.

[34] Kalem, 67/4.

[35] Müslim, “el-Âdâb”, 5.

[36] eş-Şâfi, *et-Tâc*, 7/117.

bulunmaktadır.^[37] Hz. Peygamber orta boylu, heybetli bir vücuda sahip, saçları hafiften dalgalıydı.^[38] Sakalı sık ve gür, yanakları ise düzdü. Ağzı geniş ve ön dişleri seyrekti. Onun şemailini gören herkes hoşnutluğunu ifade etmekteydi. Hz. Peygamber'in bir diğer özelliği ise cömertliğiydi. Hz. Enes'in ifadesiyle insanların en cömerdiydi.^[39] O kendisinden bir şey istenildiği zaman asla reddetmez ve ne istenirse onu vermeye çalışırdı.^[40] Hz. Peygamber'in ihsanı o kadar boldu ki bir defasında yanına birisi gelmiş, ondan ihtiyaç duyduğu şeyleri istemiş ve Hz. Peygamber ona iki dağ arasını dolduracak kadar koyun vermişti. Bunun üzerine o adam kavmine geri dönmüş ve kendi halkına "Müslüman olun" çağrısında bulunmuş ve Hz. Peygamberin fakirlikten korkmadığını dile getirerek^[41] onun ihsan hususunda ki özelliğini ifade etmişti.

23. Meşrebi (aşlı) temiz olan o (zat) "bozulmadım" (Sâfiyetimi kaybetmedim) dedi.
24. Enes, Hazret (Rasûl) bir gün (ashab) otururken (içeri girdi) "biri geldi" dedi.
25. Yüzünde (olağanüstü güzel) işaret vardı, (o işaretin etkisiyle kimse) yüzüne bakamadı.
26. (O kişi) gidince "otur! Rasûl ne dedi, duymaktan memnun olacağız?" dediler.

Hz. Peygamber, temiz ahlâkını her daim koruyan ve bunu muhataplarına beden diliyle izhar eden bir kişiydi. Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre "Rasûlullah (sas), birisiyle tokalaşırken veya birisi onunla toka yaparken karşısındaki kişi elini çekmedikçe, elini çekmezdi. Birisiyle karşılaştığında, muhatabı dönüp gitmeden kendisi dönüp gitmezdi. Karşısında oturan adama doğru ayaklarını uzattığı da görülmemiştir."^[42] İşte bu vasıflar onun güzel ahlâkının yansımalarıydı. Yine Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre "Bir adam Rasûlullah'ın kulağına bir şey fısıldayacak olduğu zaman, adamın kendisi başını eğmedikçe o başını eğmezdi."^[43]

Hz. Peygamber'in ahlâkının güzelliği yüzüne yansımıştı.^[44] Zira o, "fehametli bir kimse olup, yüzü de alabildiğine parlaktı. Yüzünün güzelliği

[37] M. Yaşar Kandemir, "Şemail", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/497-500.

[38] Kandemir, "Şemail", *DİA*, 38/497-498.

[39] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/42.

[40] Buhârî, "Edeb", 21; Müslim, "Fadâilî's-Sahabe", 56.

[41] Müslim, "Fadâilî's-Sahabe", 57.

[42] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/39.

[43] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/39.

[44] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Adil b. Yûsuf, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 5/2751; Ali b. Hasan İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3/348.

Bedir gecesindeki dolunay gibi ışıl ışıl aydınlık saçardı.”^[45] Yüzünün güzelliği insanları etkilediğinden meclisinde bulunanlar güzelliğine dalar ve adeta kendilerini dünyadan soyutlardı. Böyle vakitlerde zaman durur, nefisler onun güzelliğine hayran bir şekilde dalar giderdi.

27. *Âişe onu anlatırken dedi ki, hiç nahoş hareket bulunmazdı onda.*
28. *Konuşurken sesini yükseltmezdi, kötü sözü de dinlemezdi.*
29. *Her zaman affediciydi ve olgun kişinin işi de olgun olurdu.*
30. *Hazret-i Âişe dedi ki: Hiç kimseyi eliyle incitmezdi (vurmazdı)*
31. *Emre itaat edene (hiç) kırmazdı ve onu eliyle incitmezdi.*

Hz. Peygamber'in eşi ve ondan en çok hadis rivayet eden kişi olma vasıflarıyla tanınan Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in hareketlerine, karşısındaki insana hitap şekline, kalp kırmayışına, onun affedici vasfına ve onun şiddete hiç başvurmayışı gibi özelliklerine dikkat çekmiştir. Hayatı boyunca nezaketten ayrılmayan Hz. Peygamber, Müslümanların da bu şekilde nazik olması gerektiğini vurgulamıştır. Zira bir defasında o, Allah'a iman etmiş bir kişinin diğer bir inançlı kişiye karşı sövmesini fasıklık, onunla dövüşmesini de küfür olduğunu söylemiştir.^[46] Hz. Peygamber'in herhangi bir kişiye eliyle vurma davranışı sergilememiştir ve yine kimseye hor ve hakir karşılanacak bir davranışta bulunmamıştır. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in bu özelliğini şöyle anlatmaktadır: “Rasûlullah, Allah yolunda cihat etmesi hali müstesna, hiçbir şeye ne bir kadına ne de bir insana asla eliyle vurmamıştır. Hiçbir şey ondan (söz veya fiil nev'inden) asla eziyet ve zarar görmemiştir...”^[47] O, karşısındaki her insana iyi davranmış ve onun kalbini kazanacak şekilde hareket etmiştir. Hiç kimseye farklı davranmamış, müminlere hep alçak gönüllü olmuştur. İnsanlara da sürekli böyle olmayı tavsiye etmiş ve alçak gönüllü olanı Allah'ın yücelteceğini bildirmiştir.^[48] Kendisine gelen ve hata işleyen mü'minleri affetmekten geri durmamıştır. Hatta nefisine hoş gelmeyen hataları da affetmiştir. Hz. Peygamber'in bu eşsiz özelliğini aktaran olay hiç şüphesiz Uhud günü Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî b. Harb'ı affetmesidir. O, amcasını şehit eden Vahşî'yi dahi affetmiştir. Bu davranışı ile de farklılığı aşikâr olmuştur. Hz. Peygamber gerek devlet işlerinin gerekse İslâm için ya-

[45] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/324; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed b. Muâidhan (Beyrût: Dâiretü'l-Me'arifi'l-Osmânî, 1393/1973), 2/145; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/3.

[46] eş-Şâfiî, *et-Tâc*, 7/71-72.

[47] Tirmizî, “Nikah”, 34.

[48] El-İmam Ebi Zekeriyâ Yahyâ b. Şerîfün en-Nevevî ed-Dımeşkî, *Riyazü's-Salihîn*, çev. Salih Özbek (İstanbul: Fatih Yayınları, 2016), 1/492.

pılacak bir işin aksamamasına çok dikkat ederdi. Görevlendirdiği sahâbeleri sürekli takip eder ve neler yapıldığına dair bilgileri öğrenirdi. Bu hususta onun emirlerini eksiksiz yerine getiren ve işlerde aksama yapmayan kişileri kırmaktan kendini hep uzak tutardı.

32. *Ancak Peygamber cihad ederse tüm gücüyle (cihad) ederdi.*

Hız. Âişe onun ahlâkını dile getirirken hiç kimseyi incitmediğinin altını çizmekle birlikte cihat gibi faziletli bir eyleme katıldığında boş durmadığını ve bir nefer olarak savaşın içerisinde yer alıp, ıslah olmayan müşriklere karşı İslâm'ın izzetini savunduğunu dile getirmiştir.^[49] Doğrusu İslâm'da sulh esas, savaş ise gerekli hallerde kaçınılmaz bir ameliyedir. Bu yüzden Hız. Peygamber almış olduğu tebliğ vazifesinden sonra sürekli İslâm adına gayret sarf etmiş, gazveler düzenlemiş, uyarılarda bulunmuştur. Bir gün sahâbilerden birisi Allah Rasûlü'nün yanına gelmiş ve ona cihat ile denk bir amelin olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Hız. Peygamber "Böyle bir amel bulamıyorum..."^[50] diyerek cihat hususundaki ciddiyetini ifade etmiştir. Yine gücü yetenin bedeni ile gücü yetmeyenin ise malıyla cihat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dünya hayatında sabah ve akşam Allah adına yola çıkmanın, cihat etmenin ve onun için yorulmanın dünyadaki her şeyden daha değerli olduğunu^[51] bildiren Hız. Peygamber, Bedir günü sahâbelere örnek olsun diye bizzat savaşa dâhil olmuş ve cihat etmiştir. Hız. Peygamber'in bu davranışı birçok sahâbeyi cesaretlendirmiştir.^[52] Bilinen o ki, kendisi her savaşta aktif rol üstlenir, bundan hiç geri durmaz ve rabbine tevekkül ederdi. Muzafferiyeti Allah'tan dileyerek katıldığı tüm savaşlardan önce şöyle dua ederdi: "Ya Rabbi! Yardımcımız sensin, sana güvenerek atılıyor, senin gücünle saldırıyor ve savaşıyorum."^[53] Bütün bu örnekler Hız. Peygamber'in hiçbir zaman cihattan geri durmadığını ve hep ileri saflarda yer aldığının göstergesidir.

33. *Âişe dedi ki: (ben) o himmet sahibinden evlâsını (daha üstünü) görmedim.*

34. *(Kötülüğe daim olandan başka) kimseden intikam almaya kalkmazdı.*

35. *O kişi (sürekli) haram işlerse Hazret onun başına dert olurdu (engellemeye çalışırdı)*

[49] Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Şemâ'ilü Muhammediye*, (Beyrût: Dâru İhyâü Turâsi'l-Arabî, trz), 1/197; el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 1/311; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/36.

[50] Buhârî, "Cihad ve Siyer", 1.

[51] Buhârî, "Cihad ve Siyer", 5.

[52] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî, *Kitabü'l-meğâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984), 1/78.

[53] Şiblî, *Muhammedî (sav) Ahlâk*, 34.

36. (İki şeyden birini tercih etmede) muhayyer olsa kolay olanı tercih ederdi.

37. Eğer kolay olanı seçemezse (ve o iş günah ise) o an zoru seçerdi.

Zârî, Hz. Âişe kanalı ile Hz. Peygamber'in yüce ahlâkını farklı veçhelerden dile getirmiştir. Hz. Peygamber eli açık, istenileni veren ve himmet sahibi bir kimse idi. Bizzat kendisi kişinin karşısında ki insana selam vermesi, ona güzel konuşması, onunla kırıgın kalmaması vs. tüm bu fiillerin sadaka olduğunu bildirmiştir.^[54] Güzel fiillerin mükafatını bildiren Hz. Peygamber insanları kırmamak için büyük titizlik göstermiştir ve sahâbeye bu davranışları tavsiye etmiştir. Bir Müslüman'ın elinden ve dilinden zarar görmemesi^[55] gerektiğini ifade etmiş, görüldüğü halde ona aynı şekilde dönüş yapılmaması gerektiğini yani intikam alınmamasını bildirmiştir. Hz. Peygamber intikam almama hususunda çok dikkatli davranmış ve telkinlerde bulunmuştur. Belki de yapılması çok zor olan düşmanını affetme noktasında bile o intikama başvurmamıştır. Kendisine defalarca kötü laf söylenmesine, zulüm yapılmasına rağmen o yine de bunların karşılığını intikam olarak değil bağışlayıcı bir üslupla karşılık vermiştir. Bu konudaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla o, hiçbir zaman kendisine yapılan kötü davranışlardan dolayı intikam almamıştır.^[56] Ancak Allah'ın hakkı söz konusu olduğunda sessiz kalmamıştır. Hz. Âişe'nin dile getirdiği üzere "Allah'ın yasaklarından biri çiğnenmedikçe, kendisine yapılan eziyetten dolayı kimseden intikam almış değildir. Ama haramlar ve yasaklar çiğnendiğinde, yüce Allah için intikam alırdı."^[57]

Son peygamber kimseyi kınamayıp, suçlarından dolayı hor ve hakir görmeyip Allah'ın "...Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlülerin en merhametlisidir."^[58] Vaadiyle hareket ederek onları affetmiştir. O, bir Müslüman'ın hakkını alan kimse için cehennemine ona vacip olacağını, cennetin de haram olacağını^[59] bildirerek bu hususun önemine vurgu yapmıştır. İki seçim arasında kaldığı zaman o işin günah olmaması halinde muhakkak daha kolay olanı seçmiştir.^[60] Fakat tercihler arasında kaldığı mesele günah ise harama giden yollardan uzak durarak bir tercihte bulunmamıştır.

[54] Buhârî, "Edeb", 33.

[55] Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*, 1/213.

[56] Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlâk*, 157-158.

[57] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/275; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *el-Envâr fî şemâ'îli'n-nebiyyi'l-muhtâr*, thk. İbrahim Ya'kubî (Dimaşk, Dâru'l-Mektebî, 1416/1995), 1/172; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/35.

[58] Yûsuf, 12/92.

[59] Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*, 1/215.

[60] Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fedâil", 20.

38. *Âişe dedi ki: Ben evde Hazret-i Rasûl ile otururken bir kişi onun huzuruna girmek istedi.*
39. *Rasûl ona "bi'se ibnû-l Aşîret" (Aşîretin en kötü ferdidir) dedi.*
40. *Hazret (Rasûl) onunla konuştu, tatlı ve yumuşak dille sözünü bitirdi.*
41. *O çıkınca ey sevgili! Onun hakkında az önce bazı şeyler söylediniz dedim.*
42. *Dedi ki "Ya Âişe! İnsanlar, kalplerine vesvese veren en şerhileri terk ettiler.*
43. *Onların şerrinden korunmak için hayrından vazgeçtiler."*

Hz. Peygamber'in güzel ahlâkının bir başka yönü ise sadece iyi kimselerle değil kötü kimselerle de birlikte olması, onlara sırtını dönmemesi veya onları kötülükleriyle baş başa bırakmamasıdır.^[61] Bu durumu Hz. Âişe şu hadisle bildirmiştir: "Ben Rasûlullah (sas) ile beraber iken, bir adam huzuruna girmek için izin istedi. Rasûlullah (sas): 'O, kabilenin en kötü kimsesidir' dedikten sonra ona izin verdi. Aradan fazla zaman geçmeden Râsulullah'ın (sas) onunla beraber güldüğüne şahit oldum. Adam çıkınca: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biraz önce siz o adam hakkında bazı şeyler söylediniz. Ancak aradan fazla zaman geçmeden onunla beraber güldünüz' dediğimde, Rasûlullah (sas) şöyle dediler: 'İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden korunduğu kimsedir.' buyurdu."^[62]

Hz. Peygamber, isimleri kötülükle/şerle özdeşleşmiş kimselerin bu huylarından vazgeçmeleri ümidiyle ve onların tahkir olmamaları amacıyla isimlerini söylemekten uzak durmuştur.^[63] Hz. Âişe bu durumu şöyle bildirmiştir: "Rasûlullah (sas), bir adamın uygunsuz bir iş yaptığını duyduğunda "Falan adama ne olmuş ki böyle yapıyor?" demek yerine (adını teşhir etmeden) 'Bazı kimselere ne oldu böyle ki, şöyle ve şöyle yapıyorlar?' derdi."^[64]

44. *Hem Hüseyin dedi ki: Ben atama onun (Hz. Peygamber'in) özelliklerini sordum.*
45. *Daima güler yüzlü idi dedi. Ahlâkı güzel, yumuşak huylu (idi).*
46. *Kaba, katı kalpli, evhamlı, aşırı giden, ayıplayan (biri) değildi.*

Hz. Hüseyin'e atfedilen bu beytler Hz. Peygamber'in sözü, sohbeti, yüz ifadesi ve insanlara karşı beslediği sevgiyi anlatmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in karşısındaki insana beslediği duygunun kaynağı insanların ancak takvada

[61] Tirmizî, *Şemâ ilü Muhammediye*, 1/198; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, (Mısır: Mektebetü't-tevfikiyye, trz), 2/108; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî Şamî, *Sübülü'l-hüdâve'r-reşâd fî sîret-i hayrî'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1414/1993), 12/14. Onun aile hukuku için bkz. Yavuz Selim Göl, "Hz. Peygamber'in (sav) Aile Kurumunun Devamına Yönelik Tutumu", II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu (2019): 482.

[62] Ebû Dâvud, "Edeb", 6; Tirmizî, "Bi'rve's-sıla", 59.

[63] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/38.

[64] Ebû Dâvud, "Edeb", 6; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Âdâb*, thk. Ebû Abdullah Saîd, (Beyrût: Müessesetü'kütübî's-sekafiyye, 1408/1988), 1/68.

üstün olacağı^[65] ve bunun haricinde kimsenin üstün olmadığını bilmesidir. Hz. Peygamber daima güler yüzlü olmuştur. O bir kişi ile konuşurken yüz ifadelerini yani mimiklerini son derece başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bunun yanında o kimseyi kötüler şekilde kaş göz işareti yapmamıştır.^[66] Zârî'nin beytinde bahsettiği ve Hz. Peygamber'in bir diğer özelliği, onun kimse hakkında zan beslemediği, kimseyi ayıplamadığıdır. O bu hususu kendisi uyguladığı gibi sahâbelere de sürekli anlatmaktan geri durmamıştır. Bir kişiyi ayıplamanın ve onun hakkında zanda bulunmanın sözlerin en yalanı olduğunu bildirmiş,^[67] kişinin arkasından konuşmayı da net bir şekilde yasaklamıştır.

47. *Artık bunlar karşısında gözünü aç, (O Rasûlün halini) anla, ibretle bak. (Ondan ibret al)*
48. *Sözü ve işi güzel olmayanı, yaratılışı güzel olan o (Rasûl) terk ederdi (uzaklaşrdı).*
49. *Başkasını ona yollamazdı. Hem icabet de etmezdi.*
50. *Kendisinde şu üç şey yoktu: İkbâl (peşinde koşma), gösteriş ve kendisini ilgilendirmeyen şey ile uğraşma.*
51. *Bu üç (şey)in terkini emrederdi, zararını da anlatırdı.*

Ashâbın dilinden Hz. Peygamber'in güzel ahlâkının bazı yönlerini dile getiren Zârî bundan sonra kendi nefsi başta olmak üzere Âdemoğluna nasihatte bulunmayı tercih etmiştir. Allah Teâlâ, insanları gösterişten ve bir malın, dünyalık işin veya insanı boşa yoracak bir varışın kişiye zarar sağlayacağını bildirmiş ve gösterişten kurtulmanın ancak paylaşarak olacağını ifade etmiştir. Sahip olunan ve sevilen malların ancak Allah yolunda harcandığı zaman kişinin iyiye ereceğini bildirmiştir.^[68] Ebû Hureyre bir gün önlerinde kızartılmış koyun olan bir topluluğun ziyafetine denk gelmiştir. Oradakiler Ebû Hureyre'yi çağırdıkları zaman şöyle cevap vermiştir: "Rasûlullah, arpa ekmeğine bile doyamadan dünyadan göçüp gitti."^[69] Nübüvvetin ilk yıllarından vefat edene kadar Hz. Peygamber makam ve mevki peşinde koşmamış, son nefesinde bile kendisine mahsus olan paraları muhtaç kişilere verilmesi için yanındaki kişilere uyarıda bulunmuştur. Bu durumda Hz. Peygamber'in yukarıda anlatılan bu üç husustan uzak olduğu açıktır.

[65] Hucurât, 49/13.

[66] Mustafa Karataş, "Hz. Peygamber'in Beden Dili", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 66.

[67] Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/1015.

[68] Âl-i İmrân 3/92.

[69] Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/408.

52. *Kimseyi yüzüne karşı kınamazdı (mahcup etmezdi), gıyabında da ayıbını söylemezdi.*

53. *Kimsenin sırrını ifşa etmezdi, hayr olmayanı da söylemezdi.*

İnsanlar arasında güzel konuşmak ve güzel nasihatte bulunmak gerek dinimizin gerekse Hz. Peygamber'in emridir. Nitekim Mü'minler arasında hayasızlığın artmasına ses çıkarmayan ve bunu destekleyen kimselere dünyada ve ahrette can yakıcı azabın olacağını^[70] Kur'an bildirmiştir. Kişinin varsa bir ayıbının saklanması, ortalık alanda o kusurunun ifşa edilmemesi dikkat edilen hususlar arasındadır. Hz. Peygamber, kişinin ayıbını gizlemenin Müslüman bir kula yakışacağını ve böyle yapılması durumunda Allah'ın da ahirette o kulun ayıbını gizleyeceğini söylemiştir.^[71] Bu durumda, Hz. Peygamber'in kimse hakkında kırıcı olmadığı ve kimsenin aleyhinde kötü konuşmadığını aynı şekilde bu durumu inanan hiçbir kulun da yapmamasını bildirmiştir.

54. *Konuştığında orada oturanlar başını eğdi, başlarında bülbül varmış (da korkup uçacakmış) gibi (sakin olurlardı).*

55. *Rasûl sözünü bitirince oradakiler konuşurdu.*

56. *Birisi söze başladıği an onu dinlerlerdi.*

57. *Onlar gülerse Rasûl dostlarıyla birlikte tebessüm ederdi (gülümserdi).*

58. *Toplumun hayret ettiği şeye o server (Rasûl) de hayret ederdi.*

Sahâbenin Hz. Peygamber'e karşı benimsedikleri saygı karşısında Hz. Peygamber de aynı hassasiyeti taşımaktaydı. Bu yüzden bulunduğu ortamları onlarla paylaşır, onlarla gülüp eğlenir veya hüzünlenirdi. İlahi vahiyden gelen muştuları veya toplumun maslahatını ilgilendiren bu konuları onlarla konuşmayı ihmal etmezdi.

59. *Hazret-i Rasûle bir yabancı gelse onun zahmetine katlanırdı. (misafir edip ağırlardı)*

60. *Sahâbiler izzet sahibi (birini) bulurlarsa Rasûle dost (olsun diye) getirirlerdi.*

61. *İşte Hazretten hikmet (bilge sözleri) dinlediğimize sebep budur.*

62. *O cömert (Rasûl) herkese derdi ki: İhtiyaç sahibi bulursanız ona verin.*

63. *Kendisinin övülmesini kabul etmezdi, Hak (Allah) için ağlardı.*

Misafir ağırlamak Hz. İbrahim'den kalma bir şeriat olduğundan^[72] Araplar bu vazifeye mümkün mertebe riayet ederlerdi. Hatta bir kişinin şerefi misafirine yaptığı ikramla ölçülürdü. Nebvî ahlâkla bezenen Hz. Peygamber de Allah ve ahiret gününe inanmanın verdiği hissiyatla misafirini ağırlamıştır.

[70] Nûr 24/19.

[71] Müslim, "Birr", 72; Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*, 1/229.

[72] Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Evâil*, (Dâru'l-hulefâ, trz), 63.

Yukarıdaki beyitlerde Zârî, Hz. Peygamber'in ahlâkî bazı özelliklerini anlatıp, ona gelen misafirlerine nasıl davrandığı, onlara ikramda bulunma titizliğini bildirmiştir. Daha sonra sahâbelerin de izzet sahibi biri ile tanışmaları durumunda o kişinin Hz. Peygamber ile dost ve arkadaş olması için seferber olmaları hususuna değinmiştir. Müslümanlar arası yardım ve dayanışmaya çok önem veren Hz. Peygamber zalim de olsa mazlumda olsa din kardeşine yardım ve ihsânda bulunmasını belirtmiş^[73] onun mağdur olmasını istememiştir. Hz. Peygamber risalet görevini aldıktan sonra dünyanın dört bir yanından ona inanmış kişiler onu görmek için gelirlerdi. Hz. Peygamber gelen bu kişilere büyük ilgi göstermiş ve onlara ikram hususunda Allah'a ve ahirete iman etmiş her kulun gelen misafire aynı ilgiyi göstermelerini istemiştir.^[74] Eğer misafirini maddi olarak ağırlamaya imkân olmayan biri olursa onu boş çevirmemesi ve yanında oturmakla da bu görevi yerine getirmesi istenmiştir.^[75] Sahâbeler, izzet sahibi insanlar ile denk gelir ve onlarla tanışılırsa bu hususu kendi sınırları içinde tutmaz ve hemen o kişiyi Hz. Peygamber'in huzuruna getirirler onunla da dostluk kurmasına vesile olurlardı. Hz. Peygamber sürekli ihtiyaç sahiplerine verir ve yanında ki insanların da böyle yapmalarını isterdi. Nitekim birisi Hz. Peygamber'in yanına gelip yolda kaldığını söylemiş ve ondan bir binek istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu başka bir sahâbiye yönlendirmiş ve o adam ihtiyacı olan bineği orada temin etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir hayra vesile olanın o hayrı işleyen kişinin sevabı kadar ecre ulaşacağını bildirmiştir.^[76] Hz. Peygamber'in üzerinde durduğu ve titizlikle uyarıda bulunduğu bir diğer özelliği ise onun övülmesi ve bu hususta aşırıya gidilmesinden tedirginlik duymasıdır. O sürekli övgüye layık olanın Allah olduğunu ifade etmiş ve kendisinin böyle anılmasından uzak olduğunu bildirmiştir. Kays b. Sa'd gittiği bir yerde insanların o bölgedeki önde gelen isimlerin önünde secde ettiğini görmüş ve bu davranışa layık olan esas kişinin Hz. Peygamber olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ne demek? Ben öldükten sonra kabrimin önünde secde mi edeceksiniz?"^[77] diyerek bu övgünün abartılı olduğunu ve kendisinin böyle övgü dolu sözlerden uzak olduğunu dile getirmiştir. Zârî'nin bu beytinden yola çıkarak bu örneğin Hz. Peygamber'in haddi aşan övgüye ihtiyacı olmadığı ve övgünün de sınırının aşılmasının gerekliliğine dair önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

[73] Buhârî, "Mezâlim", 5; Tirmizî, "Fiten", 68.

[74] Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/558.

[75] Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1/559.

[76] eş-Şâfiî, *et-Tâc*, 7/135.

[77] Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlâk*, 136.

64. Kimsenin sözünü kesmezdi, söz arasında (konuşanın sözü bitmeden) gitmezdi.
 65. Haddi aşmadıkça (fazla uzatmadıkça) veya (sözünde) haktan uzaklaşmadıkça (sözü kesip gitmezdi).
 66. Hakka aykırı konuşanın sözünü; onu engellemek için keser veya oradan ayrılıp giderdi.

Zârî bu beyitlerde Hz. Peygamber'in muhatap aldığı kimseye karşı sergilediği sözlü davranışa dikkat çekmiştir. O, birisi ile konuşurken gözünü karşısında ki insanın gözünden çekmez onu dinlediğine dair hissi ona verir. Bir kimse meclis içinde onun kulağına bir şey söylediği zaman yüzünü ondan çevirmez ve sözünün bitmesini beklerdi.^[78] Fakat karşı tarafın sarf ettiği sözler hakka aykırı ve dini değerler ile uzlaşmıyorsa Hz. Peygamber ya o kişinin sözünü keser ya da oradan uzaklaşır.

67. Abdullah'ın oğlu Câbir dedi ki: Peygamber (Kendisinden bir şey) istenildiğinde "lâ" (hayır, yok) demedi hayatında.
 68. Dilinden hiç "(yok) hayır!" sözü işitilmedi.
 69. İstenilen şey var ise verirdi, yok ise (temin edeceğine) söz verirdi.

Hz. Peygamber dünya malı/kenz konusunda çok dikkatliydi. Hiçbir eşyaya insandan daha fazla kıymet vermez ve kendisinden bir şey istenildiğinde sahip olduğu eşyayı paylaşmaktan memnuniyet duyardı.^[79] Buhârî ve Müslim, Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: "Rasûlullah (sas) kendisinden bir şey istenildiği zaman, muhatabına asla hayır demezdi."^[80] O, yardım etme hususunda titizdi ve bu konuda o kadar dikkatli davranmıştır ki bu yönüyle sahâbeye örnek olmuştur.^[81] Hz. Peygamber elinde bulunan veya bir şekilde kendi tasarrufuna giren hiçbir malı uzun süre elinde tutmamış bir an önce onu hayır yolunda harcanması için gerekli kişilere ve yerlere vermiştir.^[82] Hz. Peygamber bu hususta o kadar titiz davranmıştır ki her an bu hal üzere olmuştur. Ashabın bildirdiğine göre ikinci namazlarından sonra evine pek gitmeyen Hz. Peygamber bir defasında namazı kılıp hızla evine gitmiştir. Bunu gören sahâbeler nedenini merak edince Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Odamızda birazcık altın –veya gümüş- olduğunu hatırladım da beni hayırda acele etmekten alı koymasını istemedim ve derhal dağıtılmasını

[78] Şiblî, *Muhammedî (sav) Ahlâk*, 35.

[79] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- nihâye*, 6/42.

[80] Buhârî, "Edeb", 39; Müslim, "Fadâil", 14.

[81] Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn İbn EbûYa'lâ el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid (Bejrût: Dâru'l-Ma'îfe, trz), 1/117.

[82] İbn'Asâkir, *Tarihü Dımaşk*, 4/26.

emrettim.”^[83] Hz. Peygamber kendisinden bir şey istenildiği zaman kesinlikle hayır demez ve o kişinin isteğini yerine getirirdi.

70. *İbn Abbas dedi ki: insanların en hayırlısı (olan o zat) insanların en cömertti idi. Özellikle oruç ayında o Rasûl çok daha cömert olurdu.*

Yukarıda geçen iki beyitte Zârî'nin üzerinde durduğu bir diğer özellik ise Hz. Peygamber'in cömertliğidir. Cömertlik Hz. Peygamber'in ayrılmaz bir parçası ve ondan bir uzuv gibiydi. O, her hususta cömert davranmış ve bu özelliğinden hiç vazgeçmemiştir. Onun uğradığı her yerde ve geride bıraktığı her mazide muhakkak cömertliğinin bir izi bulunmaktadır. Hz. Peygamber dünyalık malların kendisinde kalmasını istememektedir ve bu hususu başta Hz. Âişe olmak üzere tüm yakınlarına bildirmektedir. O, sürekli hayır yapar ve ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunurdu. Eğer verecek bir şeyi yoksa isteyene söz verir ve daha sonra sözünü yerine getirirdi. Ramazan ayında muhtaçların yardımına koşmak, onların evini gerek maddi gerekse manevi olarak doldurmak için Hz. Peygamber var gücüyle çalışırdı. Elinde olan ne varsa onu Ramazan'ın içinde daha çok verir,^[84] yine yanına gelen veya yanında bulunan kişilere de böyle yapmaları hususunda sürekli telkinde bulunurdu.

72. *Ramazanda Cebrail gelirdi, Hazret (Rasûl) ona Kur'ân okurdu.*
73. *Hazret (Rasûl) Cebrail ile buluştuğunda ona çok ikram (saygı) gösterirdi.*

Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'in Ramazan ayında inmeye başlaması ayrı bir hikmet olarak değerlendirilir. Bundan dolayıdır ki Cebrail Aleyhisselam her Ramazan ayı Hz. Peygamber ile buluşur ve onunla o vakte kadar inmiş tüm vahiyleri okurlardı.^[85] Hz. Peygamber o vakit Cebrail ile karşılaştığı zaman ona karşı ikramda bulunması o kadar fazla olurdu ki, o, hayır hususunda esen rüzgârlardan daha cömert olurdu.^[86]

74. *Enes (bin Mâlik) dedi ki bize: O en yüce Rasûl bize (istediğimiz şey için) “bu yarın bize lâzım” demedi (mutlaka verdi).*
75. *Allah'ın O kulu kendi nefsi için yarına hiçbir şey biriktirmedi.*

[83] Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, 1/112.

[84] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/191.

[85] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/130; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/239; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/191.

[86] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/191.

Enes b. Mâlik'in bildirdiği üzere Hz. Peygamber elinde bulunan bir şeyi paylaşmış ve yarın için hiçbir şey biriktirmemiştir.^[87] Hz. Âişe'nin bildirdiği üzere kendisine hediye edilen atlas yorgan ve döşekleri dünya süsü olarak algılayıp sahibine geri iade ettirmiştir.^[88] Mal biriktirmekten hoşlanmayan nebi güzel ahlâk ve temiz bir yaşantıdan başka bir miras bırakmamıştır. Kendisi biriktirmekten hoşlanmayan Hz. Peygamber ashabına da aynı şeyi tavsiye etmiş ve bir defasında hurmaları biriktiren Hz. Bilal'e "Onları infak et ey Bilal! Arşın sahibi sana olan rızkını azaltır diye korkma!" demiştir.^[89]

76. Hazret-i Ömer dedi ki: Rasûlullah'a "bir dilenci geldi".

77. Rasûle; "bana bir şey ver" dedi. Rasûl (de) ona "yanımda sana verecek hiçbir şey yok" dedi.

78. (Dilenciye) "(git benim adıma) borç yazdırarak bir şeyler al, ben elime geçtiğinde parasını (ona) veririm" dedi.

79. (Öyle) deyince Ömer O'na dedi ki: (o kişinin istediğini) verdim ve Allah üstesinden gelemeyeceğin işi sana yüklemedi.

80. "Öyle söyledim, yapacak bir şey kalmadı", deyince Ömer, Rasûl hakkında endişelendi.

81. Orada bir kişi vardı. (O) kişi dedi ki: "isteyene ver, korkma!"

82. Onun sözüyle (Rasûl) rahatladı, yüzünde mutluluk belirdi.

83. "Emir olunamı vereyim, ben ondan asla korkmam" dedi.

Cömertlikte zirve olan Hz. Peygamber ihtiyaç sahiplerine elinde bulunan malları verdiği gibi bazen hiç hesap kitap yapmadan veya kendisine lazım olur endişesine kapılmadan mallarını dağıtmıştır. Buhârî tarafından nakledilen bir hadiste Ensâr'dan ihtiyaç sahibi bazı kimseler Hz. Peygamber'e gelerek ondan bir şeyler istemişlerdi. O da onları geri çevirmeyerek ihtiyaç duydukları şeyi vermişti. Sonra yine istediklerinde misliyle vermekten geri durmamıştır.^[90]

84. (Rebî') bt. Muavviz dedi ki: Ben Hazrete (Rasûle) bir tabak hurma ve taze salatalık/üzüm getirdim,

85. Utanarak ve (bir şeyler sunduğum için) mutlulukla önüne koydum.

86. O yüce soylu (bana) bir avuç dolusu ziyet veya altın verdi.

[87] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayib Arnavût, (Beyrût: Müessesetü Risâle, 1421/2001), 18/263; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/38.

[88] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/53.

[89] el-Beyhakî, *Delâ ilü'n-nübüvve*, 1/347.

[90] Buhârî, "Zekât", 50.

Hız. Peygamber, ikramları geri çevirmez ancak hediye edilen şeyin karşılığını da mutlaka verirdi.^[91] Böylelikle hem kendi ihtiyacını görür hem de zahmete katlananların emeğinin karşılığını tahakkuk ettirirdi. Tirmizî'nin Rebî' bt. Muavviz b. Ömer'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Bir tabak hurma ve birkaç salkım üzüm olarak Hız. Peygamber'e gittim. Kendisine bunları sunduğumda bana avuç dolusu ziynet eşyası veya altın verdi.”^[92]

87. *Âişe dedi ki: Rasûl, bir hediye gelirse kabûl ederdi.*

88. *Hazretin âdeti idi ki; (gelen hediyenin karşılığında verdiği) ya ona (gelen hediyeye) eşit olurdu veya fazla olurdu.*

89. *Hediye getirenin gönülünü alırdı. Habîbin (Allah sevgilisinin) âdeti bu idi.*

Zârî, sahâbeden gelen nakilleri dikkate alarak Hız. Peygamber'in hediyeleşme esnasında takip ettiği metodu ve hediye hususunda nasıl davrandığını aktarmıştır. Onun bu hali vahyin yaşantıya geçirilmiş şeklidir. Zira yüce yaratıcı da iyilik ve takvada yarışılmasını emretmiştir.^[93] Hız. Peygamber hediyeleşmenin arada ki samimiyeti arttıracığını bildirmiş ve bunu tavsiye etmiştir. Nitekim Zârî de beyitlerinde bunu ifade etmiş, Hız. Peygamber'in bu uygulamada yer aldığını bildirmiştir. Ona bir hediye geldiği zaman ya ona denk bir hediye ile karşılığını verir ya da ondan daha üstün, değerli bir hediye takdim ederdi.

90. *Allah'ın sevgilisi Rasûlullah'ın güzel ahlâkını anladıysan sen de onun huyu ile huylan*

91. *(onun gibi davran ki) cihanda bu (güzel ahlâk) unutulmasın.*

92. *Bundan daha önemli bir işin yoktur, gözünü (sünnete uymak için) sürmele, kaşını düzgün tut.*

93. *O'na uymakla bilesin ki; yapman gerekeni yaptın, geriye bir şey kalmadı.*

Zârî'nin Hız. Peygamber'in ahlâkını anlatması sebepsiz değildir. Çünkü o “Hız. Peygamber'in ahlâkı” başlığının ilk beytinden itibaren Hız. Peygamber'in nasıl bir beşer olduğunu ortaya koyduktan sonra insanların onun ahlâkıyla ahlâklanması gerektiği sonucuna ulaşmak istemiştir. Bu nihaî gayesini son mısralarda dile getiren Zârî, Hız. Peygamber'in ahlâkı ile bezenmenin ancak onun yaptığı fiillere uymakla olacağını belirtmiştir. Bu güzel ahlâkı taklit etmenin kıyamete kadar güzel ahlâkı şekillendirmek olacağını ve nebevî tavrı devam ettirmek olarak algılanacağını da belirterek bu işte insanları

[91] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/56.

[92] Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Abdülgaffar b. Abdülhak, (Medine: Mektebetü'l-İlmân, 1412/1991), 5/144.

[93] Mâide, 5/2.

hassas olmaya davet etmiştir. Şayet nebevî ahlâk ile davranışlar ayarlandıysa mahlûkat için atılması gereken adımların da atılmış olduğunu dile getirmiştir.

Doğrusu Hz. Peygamber'in ahlâkî donanımının her alanda kendini göstermesi insanlık için önemli bir hamledir.^[94] Yukarıdaki beyitlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in ahlâkı, edebi, insanlara karşı tavrı vs. medeniyet tasavvurunda ciddi bir kaynaktır. Medeniyetin inşasında ilk müracaat edilecek alandır. Zârî'nin de ifade ettiği üzere güzel ahlâk sahibi olmak ve insanlığa rahmet ulaştırmak için onun ahlâkını örnek almak gerekmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü asırlarda yaşayan münevverlerden birisi olan Zârî'nin ismi, doğup büyüdüğü ve yaşadığı şehri, hayatı ve meşgalesi tam olarak bilinmese de onun bu mahlasla Şemâil ve hilye alanında kıymetli bir eser bıraktığı anlaşılmaktadır. Bir bütün olarak incelendiğinde hilyelerdeki adet üzere tevhit ile başlayan eser, salat ve selam ile devam eder. Hz. Peygamber'in yaşantısından, fiziki özelliklerinden ve kullandığı eşyalardan, içmekten hoşlandığı içeceklerden, mizah anlayışından, oruç tutmasından, Kur'an okumasından, yatağından, tevazuundan bahsettikten sonra güzel ahlâkını dile getiren bir bölüme de yer vermiştir.

Zârî'nin Hz. Peygamber'in ahlâkını işlediği beyitlerde dikkat çeken hususların başında hadisleri rivayet edildiği şekilleriyle alarak kafiyeli hale getirmesidir. Bir hadis ravîsinin gösterdiği titizliğe sahip olan şairin, işin başında hadis ravîlerinin isimlerini vermesi ve hadisleri metin bütünlüğü içerisinde vermesi kadim hadis geleneğine saygısının ifadesidir. Böylelikle o şiirde söylese dahi ravî ve metin bütünlüğünü korumuştur.

Şairin hadis rivayet ettiği sahabe/tabii tabakası incelendiğinde bunların Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah, Amr b. el-Âs ve Enes b. Mâlik gibi onu yakından tanıyan kimseler oldukları anlaşılır. Bu isimlerden hareketle şairin Hz. Peygamber'in ahlâkını tanıtmada birinci derece şahitlere başvurduğu söylenebilir. Şairin takip ettiği bu metot ilk dönem hadis, şemâil, hilye ve tarih yazarlarının yöntemlerine benzerdir. Farklı olan kısmı ise onların anlatılarını mısralara dökerek kafiyeli bir şekilde dile getirmesidir. Ayrıca şahit olarak gösterdiği kimseler Hz. Peygamber'den hadis nakletmekte ve onu tanıtmakta mahir kimselerdi. Mesela mü'minlerin annesi Hz. Âişe onu iyi tanımakla kalmayıp, ahlâkını en iyi tasvir edenlerden birisidir. Nitekim bir defasında kendisine "Bize Rasûlullah'ın ahlâkı hakkında bilgi

[94] Güzel ahlâkın önemi için bkz. Yavuz Ünal, "Vahdetin İnşasında Vahiy ve Hz. Peygamber", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020): 33.

verir misin?” şeklinde bir soru yöneltildiğinde karşısındakine “Sen Kur’an okuyor musun?” demiş, o da “Evet, okuyorum.” deyince “Onun ahlâkı Kur’an idi.” diyerek çok etkili bir benzetme yapmıştır. Hz. Peygamber’i tanıtmada meşhur sahâbîlerin anlatılarını mısralara döken Zârî, daha sonra kendi görüşünü serd ederek insanları güzel ahlâklı olana uymaya davet etmiştir.

Zârî'nin dizelere aktardığı ifadelerin kaynağına gelindiğinde onun temel hadis kaynaklarındaki hadis-i şerifleri ile hilye, şemâil ve delâil türü eserlerdeki verilere sık sık müracaat ettiği fark edilir. Fakat üslup, anlatım, konu seçimi ve ifade öncelik/sonralığı bakımından Tirmizî'nin *Şemâil-i Şerîf* ini ve İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinin altıncı cildindeki “Hz. Peygamber'in ahlâkı” ve “Hz. Peygamber'in cömertliği” başlıklarını dikkate aldığını da söyleyebiliriz. Şiirlerden müellifin bu eserleri görüp görmediği net bir şekilde anlaşılmasa da onun anlatıları bu başlıklardaki ifadelerin mısralara dökülmüş halidir. Belki de işin doğası gereği onun ahlâkı ashaptan nakledilen verilerle anlatıldığından bunların anlatımda kullandıkları malzemeler benzerlik arz etmiş olabilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *Müsned*. thk. Şuayib Arnavût, (Beyrût: Müessesetü Risâle, 1421/2001), 18/263.
- Akpınar, Ali, “Allah'ın Ahlâkı ile Ahlâklanmak”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2001).
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122). *el-Envâr fî şemâ'ili'n-nebiyyi'l-muhtâr*. thk. İbrahim Ya'kubî, Dimaşk, Dâru'l-Mek-tebî, 1416/1995.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892). *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar- Riyâd Zirikli- 13. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066). *Delâ'ili'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066). *el-Âdâb*. thk. Ebû Abdullah Saîd, Beyrût: Müessesetü kütübi's-sekafiyye, 1408/1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038). *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Adil b. Yûsuf, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Yavuz Selim Göl, “Hz. Peygamber'in (sav) Aile Kurumunun Devamına Yönelik Tutumu”, *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu* (2019).
- İbn 'Asâkir, Ali b. el-Hasened-Dimaşkî eş-Şâfî. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Karâme. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî (ö. 526/1131). *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid, Beyrût: Dâru'l-Ma'ife, trz.
- İbn Hazm, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî (ö. 456/1064). *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed (ö. 354/965). *es-Sikât*. thk. Muhammed b. Muîdhan, Dâiretî'l-Me'arifi'l-Osmânî. Beyrût: Dâiretî'l-Me'arifi'l-Osmânî, 1393/1973.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-n-ebeviyye*. thk. Mustafa Saka ve İbrahim Abyarî. 2. Baskı, Mısır: Şirketü Mustafa, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed (ö. 151/768). *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvahid. Lübnân: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri (ö. 197/813). *el-Câmi'ü'l-Hadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin, Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1416/1995.
- İshâk İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Abdülgaffar b. Abdülhak, Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991.
- Kılıç, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Ahlâkında İnsan Sevgisi ve Merhamet", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed*, 2017.
- Kılıç, Ünal, "Hz. Peygamber'in Ahlâkı ve Güzel Ahlâka Verdiği Önem", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2009).
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517). *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. Mısır: Mektebetü't-tevfikiyye, trz.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Ahmed b. Alî b. (ö. 845/1442). *el-Hitâtü'l-makrîziyye*. 3. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Ahmed b. Alî b. (ö. 845/1442). *İmtâ'u'l-esmâ'bimâli'r-Resûl*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Şamî, Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Sübü'lü'l-hüdâve'r-reşâd fî sîret-i hayrî'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1414/1993.
- Şiblî, Mevlânâ. *Muhammedî (sav) Ahlâk*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- et-Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (ö. 279/892). *Şemâ'ilü Muhammediyye*. Beyrût: Dâru İhyâü Turâsî'l-Arabî, trz.
- Ünal, Yavuz, "Vahdetin İnşasında Vahiy ve Hz. Peygamber", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020).
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (ö. 207/823). *Kitabü'l-meğâzi*. thk. Marsden Jones, 3. Baskı 1-3. Cilt. Beyrut Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarîhu'l-islâm ve vefâyâtü'l-meşâhiri'l-âlam*. thk. Beşar Avvar Mağruf. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İlmiyye, 2003.

Ekler: El Yazması Nüsha Örnekleri (Milli Kütüphane)

